



dr. Iztok Simoniti

Logika vezne posode

O ustvarjalnosti¹

Ustvarjalnost razumem kot dejavnost, zaradi katere človek sebe in svet razume drugače. Kot vse človeško postane tudi problem ustvarjanja zapleten, kadar se sprašujemo o odgovornosti za ustvarjeno.

Da bi pojasnil sebe, svet in veselje je človek iznašel (ali odkril) filozofijo, umetnost, religijo, mitologijo in znanost ter v boju za preživetje ustvaril številne, med seboj nasprotujoče si ideje in prakse. S temi iznajdbami človek nenehno širi svoj svet ter išče smisel svojega življenja in vsega, kamor seže z dejanji in mislijo. Iznajdbe imajo zanj preživetveni pomen, saj delujejo istočasno kot instrumenti iskanja in kot metode/poti spoznavanja, s katerimi človek hkrati prodira v vse smeri ter osvaja fizični in metafizični svet; mislim na vidni in nevidni ter naravni in nadnaravni svet. Tako človek ustvarja; in kar duhovnega in materialnega ustvari kot umetnik, znanstvenik, teolog, filozof in mitolog, to človek je.

Iznajdbe in odkritja razumem kot ustvarjalnost, saj narediti, česar še ni bilo, ali odkriti, česar nismo vedeli, da je, pomeni prelom s tradicijo in znanim. Zato iznajdbe in odkritja povzročijo, da o sebi kot bitju v svetu izvemo nekaj novega; zato drugače razumemo sebe in vse, kamor sežemo z dejanji in mislijo. Taki veliki odkritji sta znanstvena utemeljitev heliocentričnega modela našega osončja Nikolaja Kopernika (1473–1543) in teorija evolucije Charlesa Darwina (1809–1882); prvo odkritje je revolucioniralo človekovo geocentrično podobo sveta, drugo pa antropocentrično. Po teh odkritjih Zemlja ni več središče vesolja in človek ni več krona stvarstva. Zaenkrat je Kopernikovo odkritje pustilo manjše sledi kot Darwinovo biološko razbijanje iluzij o položaju človeka v naravi in zgodovini. Seveda ni nujno, da bo tako tudi ostalo, če bodo nova odkritja prispevala k razumevanju povezanosti mikro- in makrokozmosa; skratka,

¹ Besedilo je nastalo na osnovi avtorjevega predavanja ob podelitvi magistrskih nazivov 18. septembra 2009 na Univerzi v Ljubljani.

če bo kak astralni fizik za evolucijo vesolja odkril podobno teorijo, kot jo je Darwin za razvoj življenja na Zemlji. Pri razmišljanju o navidezno nepovezljivih nasprotjih se lahko opremo na Heraklita.

Zato omenjam še tretje veliko odkritje, bolje rečeno “uzrtje”, zaradi katerega bo človek danes – če računa na prihodnost – prisiljen spremeniti mnenje o sebi in svetu. Nejasni filozof Heraklit iz Efeza, z nadimkom Temni, je 500 let pr. n. št. uzrl t. i. *Harmoniē aphanēs phanerēs kreittōn*, kar bi prosto prevedel “Višja in močnejša od te, ki se kaže, je povezanost (harmoničnost), ki se sama ne pokaže”. Heraklit sluti nevidno, očem skrito harmoničnost vsega, kar je; danes bi rekli povezanost mikro- in makrokozmosa ali pa soodvisnost človeškega in nečloveškega; ta je očem skrita, vendar slutimo, da je pomembnejša od vidne. V bistvu gre za povezanost, zaradi katere stvarstvo dojemamo kot kozmos in ne kaos. Slutnja je od nekdaj močna spodbuda iščočemu (raz)umu. Heraklitovo “odkritje” skritih harmonij je napotilo za razumevanje narave in vloge človeka v njej ter odgovornost za njegovo ustvarjalnost. Heraklitovo odkritje, zaenkrat še negotovo, potrjuje sodobno naravoslovje, ki razkriva soodvisnost vsega, kar je; filozofi bi rekli “vse biti”. Heraklitova paradigma harmoničnosti kaže na notranjo povezanost vsega, kar je ujeto v usodo dialektike; dialektike kot stalnega trenja dejanskih nasprotij, ki ustvarjajo harmonično povezanost celote.

Heraklita moram citirati zato, ker je zahodni človek v 2500 letih akumuliral toliko znanja in razdiralne moči ter ustvaril toliko proti življenju, da mora svojo vlogo v dialektiki, s katero Narava (za verne Bog) vzdržuje harmonijo, nekaos, razumeti drugače. Z iznajdbo atomske bombe v 20. stoletju je človek, ki ustvari samo, kar rabi, resnično revolucioniral podobo o sebi, odkritje jedrske energije in iznajdba atomske bombe sta ga soočila z možnostjo samouničenja vrste. Razumevanje celote in svoje vloge v njej – šele to je holizem – je zato nekakšen preživetveni test za človeštvo. Heraklit zato nasprotuje svetemu Pavlu, ki pravi, “da tisti, ki misli, da je spoznal, še ni spoznal”; ne spoznati sebe kot uničevalnega ustvarjalca, pomeni drveti v pogubo.

O resnicah in Resnici

V zvezi z ustvarjanjem bežno omenjam problem resnice v zahodni tradiciji. Mislim, da moramo v dejstvu, da zahodno *episteme*, spoznavno in ustvarjalno sposobnost, od začetka usodno zaznamuje protislovnost vsega, kar človek duhovnega in materialnega ustvari, iskati razlog za njegovo “obsedenost” z iskanjem resnice. Koliko je v tem biologije (hotenja živeti)

in koliko kulture (iskanja smisla in cilja) zame ni intelektualno vprašanje, saj so kulture samo “višje”, bolje rečeno drugačne preživetvene strategije. Prav stalna potreba po vedno novih protislovnih ali relativnih spoznanjih (vedno novih znanstvenih spoznanjih, ki morajo biti ovrgljiva, če naj jih nadomestijo še novejša) in absolutnih spoznanjih (enkrat za vselej razodetih neprotislovnih spoznanjih religij) zaznamuje zahodnega človeka.

Zato je zahodni civilizaciji od njenih začetkov “usojena” kulturna dihotomija; mislim na dialektično tekmo med semitsko (judovsko-krščansko) monoteistično tradicijo Ene in Absolutne Resnice (Boga) in indoevropsko (grško-rimsko) pluralistično tradicijo številnih resnic in bogov. Dihotomijo razumem kot dobro in ne slabo usodo, saj povzroča napetost, ki je gorivo človeške dialektike ali zahodne zgodovine. Obe tradiciji tudi resnico razumeta bistveno različno; po grško-rimski tradiciji se resnici bližamo po več poteh in “ustvarjamo” protislovne resnice o dejstvih tako, da nova odkritja in iznajdbe nadomestijo stare resnice; judovsko-krščanska tradicija pa ustvarja neprotislovna ali absolutna spoznanja. Monoteizmi zato Resnice ne iščejo; ker jo poznajo, jo samo oznanjajo. To počno tudi sodobni monizmi, kot so komunizem, fašizem in nacizem.

V nadaljevanju (iz)postavljam “zakonitosti” *človeške episteme, ki jo razumem kot spoznavno in ustvarjalno sposobnost*. Pojem “zakonitost” je razumeti *cum grano salis*, torej predvsem kot spodbudo za razmišljanje tako o naravi človeške *episteme* kot o šibkosti mojih trditev.

O naravi človeškega znanja – logika vezne posode

Človeške iznajdbe – filozofija, religija, mitologija, umetnost in znanost, ne glede na to, ali so rezultat božjega ali evolucije – služijo različnim potrebam. V vsakodnevem življenju človeške iznajdbe (specialna znanja), bodisi kot ideje bodisi kot prakse, med seboj tekmujejo, se izključujejo ali popolnoma zanikajo. Vendar se medsebojno niti ne ukinjajo niti druga drugi ne zmanjšujejo prostora, kar pomeni, da se med seboj spodbujajo, skupno rastejo ali padajo. Odnos med temi iznajdbami – filozofijo, religijo, mitologijo, umetnostjo in znanostjo – ni hierarhičen po vsebini, času ali pomenu; nobena od teh iznajdb ni večja od drugih, ni nastala pred drugimi in ni pomembnejša od drugih. Filozofija torej ni obsežnejša od umetnosti, ta ni pomembnejša od religije, ki ni nastala pred znanostjo, saj se je ta rodila s pogledom v vesolje in potrebo, da kaos spremenimo v kozmos. Človeške iznajdbe med seboj delujejo pojasnjevalno – hermenevitično (Gadamer) – ena odpira pot k drugi in vse odpirajo pot k vsaki; vsebina in pomen ene je ključ k vsebinam in pomenom vseh drugih. Zato je zame

avtonomnost človeških iznajdb in njihova kaotičnost osvajanja neznanega sveta samo navidezna; v tem smislu napore filozofov, teologov, mitologov, umetnikov in znanstvenikov, da neznani svet spreminjajo v znani svet, razumem kot povezane v heraklitovskem smislu. Ruski matematiki in ustanovitelji slavne moskovske matematične šole Dimitrij Egorov, Nikolaj Luzin in Pavel Florenski, ki so se ukvarjali z različnimi vrstami neskončnosti, se niso zatekali v religiozni misticizem zato, da bi ubežali pred stalinizmom, ampak zato, da uzrli probleme neskončnosti, ki jih je odprla najsodobnejša teorija množic. Torej ni smiselno stokati o razkolu med humanistiko in naravoslovjem, ampak razkrivati, kar ni vidno, je pa spoznavno. Vse človeške iznajdbe in odkritja torej razkrivajo povezanost tega, kar se zdi nepovezljivo; razkrivajo tudi harmoničnost kot vzrok za nadaljevanje življenja.

Logika vezne posode pomeni, da je za človeško ustvarjanje nujno, da se na odkritja ali iznajdbe na enem področju vedno odzovejo vsa druga področja; na iznajdbo atomske bombe, človeškega klona ali nove religije se vedno takoj odzovejo filozofi, umetniki, teologi in družboslovci humanisti vseh smeri. Tudi na odkritje heliocentrizma, evolucije, teorije relativnosti in kvantov ali dvojne vijačnice so se odzvali številni humanisti. Skratka, ene iznajdbe in odkritja pospešijo prodor drugih; zato prodor v naravoslovju povzroči prodor v humanistiki, kar pomeni, da človeška *episteme* – znanje/vedenje – deluje kot vezna posoda. To medsebojno prelivanje, širjenje in spodbujanje štejem za prvi "zakon" človeške *episteme* kot spoznavne in ustvarjale sposobnosti. Logika vezne posode usmerja k *epistemični* sintezi specialnih znanj filozofov, umetnikov, teologov, mitologov in znanstvenikov; za to sintezo, ki kaže na ustvarjalnost Zahoda, danes nismo več prepričani, da je v korist življenju.

O ravnotežju med naravoslovjem in humanistiko

Za ustvarjalni proces v zahodni civilizaciji je značilna dialektična spirala, tj. razreševanje problemov na vedno višji intelektualni in tehnološki ravni. Človek je oborožen s spominom, ki je tudi sinonim za tradicijo ali akumulirano humanistično in naravoslovno *episteme*. Z drugimi besedami, tehnične probleme osvajanja vesolja, kloniranja človeka ali izdelave še bolj uničevalnih orožij rešujejo sodobne naravoslovne znanosti, kar je ustvarjalnost *par excellence*; vendar pa lahko o etičnih problemih in odgovornosti, ki nastanejo v zvezi s proizvodi teh najnovejših tehnologij, razpravljamo opirajoč se na etiko Aristotela, Akvinskega, Kanta, Jonasa, Habermasa ali Tineta Hribarja zato, ker gre za vrednote in potrebe človeka,

ki ženejo njegovo ustvarjanje v vseh obdobjih zahodne zgodovine. To velja tudi za etične probleme v zvezi s posledicami človeških iznajdb, kot so monoteizmi in monizmi, ciklon B in holokavst, atomska bomba in kolektivno kaznovanje; pa v zvezi s krivdo, kaznijo, odpuščanjem in spravo. Zato mislim, da humanistika nikakor ne caplja za naravoslovjem, temveč da tehnični proizvodi samo kažejo, kakšna je naša etika, kakšne so naše potrebe in resnične vrednote. O tem natančneje v nadaljevanju.

Problemi so prav zaradi človeške ustvarjalnosti vedno bolj zapleteni. Ustvarjalnost pomeni novo znanje, ki – če drži princip vezne posode – raste enakomerno v naravoslovju in humanistiki. Zato več znanosti ne pomeni manj religije, tako kot več filozofije ne pomeni manj mitologije, prav tako več umetnosti ne pomeni manj znanosti itd. Obratno je res: več znanosti pomeni več religije, več filozofije, več umetnosti in več mitologije ter posledično tudi več znanosti. Zato so smešne trditve poklicnega klera, da so sekularizem in relativizem ter subjektivizem in individualizem največji sovražniki krščanstva; to je pohlepni kler. Več duhovne produkcije torej povzroča več materialne in obratno. Zato enakomerno rast vseh vrst znanja imenujem *drugi "zakon" človeške episteme* kot spoznavne in ustvarjalne sposobnosti.

O idejah in dejstvih

Ideje in dejstva so istočasno posledice in razlogi za ustvarjalnost, ki jo ženejo človeške potrebe. Zaradi protislovnosti ustvarjenih proizvodov – duhovnih in materialnih, pa naj gre za odkritja ali iznajdbe – nastaja dialektična napetost. Zato je Heraklitova paradigma o *harmonīē aphanēs*, očem skritih skladnostih – dialektika nam jih kaže kot nepomirljiva nasprotja in gibalo vsega –, dobra ponudba tako za razmislek o naravi človeškega znanja kot o rešljivosti človeških problemov. Ponudba je dobra tudi zato, ker so dialektiko, kot tekmo in spopad rešljivih človeških nasprotij, uzrli tudi modreci hinduizma, jainizma in budizma. Claude Lévi-Strauss, filozof in proučevalec domorodskih kultur, posejanih po vsem svetu, ki nam pomagajo videti začetke naše in drugih bolj razvitih kultur, je tudi "uzrl" nevidno povezanost, saj meni, da starodavne kulture slede istemu univerzalnemu obrazcu, imajo podobno organizacijo družbe in zato tudi strukture ter običaje; zanj ni nič naključno, ampak je vse logično, kljub temu da je na prvi pogled vse to, pa tudi njihovi miti in verovanja, videti povsem iracionalno. Za življenje navadnih ljudi na tem svetu ter za probleme sožitja ali spopada civilizacij je, v zvezi z "nevidno harmoničnostjo človeškega in naravnega sveta", pomembno predvsem

razkritje načina/metode, ki omogoča skupno življenje različnim, ki hočejo takšni tudi ostati. V zahodnem svetu je to zahodna svoboda. Skupnega življenja tistih, ki različno mislijo in hočejo, namreč ni mogoče organizirati na temelju katere koli mon(ote)istične religije ali ideologije. Nenehna napetost med tem, kar je človek ustvaril, in tem, kar hoče ustvariti, je gorivo človeške dialektike ali zgodovine; to imenujem *tretji "zakon" človeške episteme*.

Spoznaj samega sebe

Zakaj človek nenehno ustvarja; zakaj ves čas rešuje probleme na nov način; zakaj stalno spreminja mnenje o sebi in svetu – to so vprašanja za naravoslovce (evolucionarne biologe in etologe) in humaniste. Eni in drugi vemo, da človek, kot vsa živa bitja, hoče preživeti, pa tudi najti smisel življenja tu in po smrti. Človek vseh časov hoče torej živeti in izvedeti, "od kod je in kam gre". Iskanje identitete je eno večnih vprašanj, pri katerem ne gre za to, da nanj ni mogoče enkrat za vselej odgovoriti, temveč gre za to, da mora nanj odgovoriti vsaka generacija znova; tudi kadar sprejema odgovore religij ali ideologij, ki trde, da poznajo večno Resnico. Dejstvo, da brez odgovora na vprašanje "od kod smo", ni mogoč odgovor na vprašanja, "kdo smo" in "kam gremo", kaže na usodno razpetost človeka med preteklost, sedanost in prihodnost. Kot da ga narava (ali Bog) opozarja, da bo (dolgo)večen samo, če bo razumel, da se odgovornost za ustvarjeno razteza daleč nazaj in daleč naprej. Gre za to, da smo zaradi prihodnosti odgovorni, kako danes razumemo preteklost. Skratka, če danes podobno razumemo preteklost, pomeni, da imamo iste vrednote ter da bomo zato lažje načrtovali prihodnost. Drugače rečeno, antični imperativ *Gnōthi seauton* (Spoznaj samega sebe) od človeka zahteva, da spozna to, kar je v njem in okoli njega. Zato se je mladi humanist Pico della Mirandola (1463–1493) tako navdušil nad človeškim znanjem kot motorjem ustvarjalnosti, da je vzkliknil: "Če boš spoznal sebe, boš spoznal ves svet."

Ker je človek že veliko ustvaril, ne smemo podcenjevati niti njegove kognitivne sposobnosti niti sposobnosti, da spoznano praktično uporabi bodisi kot idejo bodisi kot predmet (materializirano idejo) tako spreminja svet do nerazpoznavnosti. Če bi bile kognitivne sposobnosti človeka slabe, kot vrsta ne bi preživel, meni etolog Konrad Lorenz. Človek tudi ni bitje, ki bi mu lahko pripisovali kognitivno lenost, saj nenehno premišljuje o tem, kako naj drugega podredi ali ga uniči, mnogo manj pa, kako bi drugemu pomagal.

Zato je zame maksima “Spoznaj sebe in spoznal boš ves svet!” predvsem bodrilna. S spoznavanjem sebe spoznavamo človeški svet, ki je sicer vedno večji, vendar nikoli ves svet; ta bo vedno mnogo večji od človeškega sveta. S tem nočem reči, da to, kar je, ni spoznavno človeku, ampak da je smisel ali usoda človeškega v stalnem razkrivanju neznanega. Evolucionisti pravijo, da je to sicer lastnost vseh živih bitij. Vsak odgovor na vprašanje, ki si ga zastavi filozof, umetnik, mitolog, znanstvenik ali teolog, sproži številna nova vprašanja; vsak rešen problem ustvari številne nove probleme. Torej vedno večji človeški svet pomeni vedno večji nečloveški svet, vedno več znanega sveta pomeni vedno več neznanega sveta. To imenujem *četrti “zakon” človeške episteme*, spoznavne in ustvarjalne sposobnosti.

Morda je slutnja o neskončnem neznanem svetu v temelju Sokratove maksime “Samo to vem, da nič ne vem!”, ki vodi do logičnega paradoksa v smislu “Več vem, manj vem!”. Take maksime so mnogo več kot oksimoroni, nekakšni bistrourni nesmisli. Prav tako niso razlog za pesimizem, temveč prej za optimizem, saj ima pojem “vedno več neznanega sveta” pridih večnosti. S sklepom o akciji in reakciji – znanje nekje pospeši znanje drugje – samo opozarjam na diktatorsko lastnost dialektike, ki sili k spoznanju, da več, kot vem, več moram izvedeti. Ta nenehni razkorak med znanim in neznanim svetom daje večnostno razsežnost človeškemu ustvarjanju; zato pravim, da bi šele konec razkrivanja neznanega sveta pomenil tudi konec človeške zgodovine.

Ta neustavljiva potreba po novem znanju kot preživetvena (primordialna) pogojenost, je za nekatere filozofe, umetnike in znanstvenike razlog za pesimizem, saj naj bi “neskončnost vodila v strahoto ničā”. Pa ni tako. Krščanski monoteisti so jo celo spremenili v znano in veselo neskončnost večnega življenja v božjem zavetju nebes. Ateisti, ki verjamemo v razum in intuicijo, pa si pomagamo z upanjem, da ima to, kar je, vključno z našim življenjem, svoj smisel in cilj. Mislim, da potrebe po vedno večjem vedenju ne moremo ustaviti tudi, če bi se odločili za preprosto življenje, saj vse, kar je pomembno in neznano, pride celo na vas, kar ni pomembno, pa ne pride.

O potrebah in vrednotah ali idejah in dejanjih

Če človeška *episteme* deluje po logiki vezne posode – akcija nekje povzroči reakcijo povsod –, ne držijo trditve pronicljivega evolucionista Richarda Dawkinsa, da je Bog zabloda in da religija človeku škoduje. Tudi kemija in fizika z atomsko bombo in strupenimi plini ter biologija s

humunkulusi, nekakšnimi človeško-živalskimi kloni, škodujejo človeku, pa jih ne bo mogoče preprečiti, ker so rezultat neustavljive ustvarjalnosti, ki jo diktirajo potrebe. Prav tako filozofije, religije in ideologije s teorijami o rasizmu, evgeniki, komunizmu in nacizmu, o superiornosti belega človeka, edini pravi veri in bogu škodijo človeštvu, pa jih ni mogoče niti izkoreniniti, niti ni mogoče preprečiti nastanka novih. To velja še posebej za vse človeške proizvode, ki nimajo t. i. dvojne rabe – z nožem režemo kruh ali ubijamo – in so namenjeni samo uničevanju; v te proizvode je človek vložil največ duhovne energije in tehnološke spretnosti. Vse dokler bo za omenjene proizvode človek mislil, da so zanj preživetvenega pomena – kar je pravi *contradictio in adiecto* –, bo ustvarjal, kar je namenjeno samo uničevanju, podrejanju in izkoriščanju drugih. Ker človek ustvarja duhovne in materialne proizvode, za katere meni, da jih potrebuje, potem so atomska bomba ali kemično orožje samo uresničitev zelo jasnih idejnih predstav o tem, kako lahko zadovoljimo svoje potrebe in rešimo problem.

Če razumemo, da je zveza med resničnimi potrebami in resničnimi vrednotami nerazdružljiva, lahko razumemo tudi, zakaj ustvarjamo to, kar nam objektivno škodi. Če človek z ustvarjalnostjo rešuje probleme, gre za probleme, ki so zanj preživetvenega pomena; torej zato, da bom lahko živel skladno s svojimi predstavami (o prav in narobe – z etiko) in ambicijami, moram probleme, ki so mi na poti, rešiti, sicer ne bom preživel. Človek probleme razume kot ovire, ki jih je mora odstraniti (rešiti) zato, da bo lahko zadovoljil potrebe. Z identifikacijo problemov, ki jih hoče rešiti, torej lahko razkrijemo njegove potrebe in njegove vrednote. Problemi so pravzaprav samo nezadovoljene potrebe. Vsaj zame je bistveno spoznanje, da človeško ustvarjalnost narekujejo potrebe iz resničnega življenja, in te potrebe oblikujejo resnične vrednote, ki diktirajo naša ravnanja. Od vrednot (resničnih potreb) je torej odvisno, kaj bomo ustvarili.

Zato ne drži, da ustvarjalnost prehiteva sposobnost človeka, da razmisli in se etično opredeli do posledic ustvarjenega; niti ne drži, da je človek začel ustvarjati proizvode, ki presegajo smisel njegovega življenja. Obratno je res, vse kar ustvari, je zanj tudi zelo smiselno in v korist življenju, kot ga razume. Torej človek, če le zmore, ustvari tisto, o čemer je dolgo razmišljal in do česar se je etično opredelil v trenutku, ko neki – duhovni in materialni – proizvod definira kot potreben; pa naj gre za monoteizem, atomsko bombo in človeški klon ali pa za komunizem, nacizem ali fašizem. To, da naše resnične potrebe oblikujejo naše vrednote in da nam te diktirajo, kaj bomo ustvarili, *cum grano salis* imenujem *peti "zakon" človeške episteme*, spoznavne in ustvarjalne sposobnosti.

Skratka, pomembnejše od vrednot, hierarhično zapisanih v velikih etičnih sistemih, ki jih ustvarijo teologi ali ideologi, so vrednote, ki nastanejo iz resničnih potreb človeka. Zato proizvodi, ki nastanejo iz teh potreb, odražajo resnične vrednote. Pri tem je manj pomembno, ali naše ambicije in ustvarjalno energijo organizira Bog ali evolucija. Skratka, če bomo spremenili potrebe, bomo spremenili vrednote in svoj pogled na sebe in svet; takrat bomo ustvarjali manj duhovnih in materialnih proizvodov, namenjenih proti človeku in naravi. Zato je imel Seneka absolutno prav, ko je rekel “*Ab homine homini cotidianum periculum*” (Človek je za človeka vsakodnevno nevaren). S sedanjimi potrebami/vrednotami smo drug drugemu vsak dan samo nevarnejši.

O neuničljivosti idej in praks

V človekovi duhovni in materialni razpetosti med preteklost, sedanost in prihodnost – simbolizirajo jo spomin, hrepenenje in ambicija – vidim razlog za neuničljivost njegovih idej in praks. Mislim, da tega, kar človek “enkrat” ustvari (iznajde ali odkrije), nikoli več dokončno ne zavrže, ampak znova uporabi bolj sofisticirano (izpopolnjeno in učinkovito). Sofisticiranost je le posledica ustvarjalnosti, ki neznani svet spreminja v znane, in to na nov način (ali, če hočete, na višjem nivoju), ter se nam kaže tudi kot neponovljivost zgodovine. Ukaz papeževega legata iz 12. stoletja “Ubijte vse, Bog bo prepoznal svoje!”, nacistična praksa “Dokončne rešitve judovskega vprašanja” in ubijanje premaganih sovražnikov po letu 1945 v Jugoslaviji ne pomeni samo ponavljanja zgodovine – uporabo iste ideje –, ampak neizogibno sofisticirano (izpopolnitev) starih praks; to je ustvarjanje. To pomeni, da se tisto, kar smo slabega doživeli, lahko ponovi samo kot še slabše doživeto; žal to ne velja za dobro! Slabo se bo ponovilo kot še slabše, če bomo sledili istim vrednotam, torej če bomo imeli iste potrebe kot tisti, ki so nekaj ustvarili (iznašli ali odkrili) davno pred nami.

Nič ustvarjenega ni dokončno preseženo, poraženo ali zastarelo; vse je ponovljivo v hujši obliki. To hujše in zelo redko tudi dobro, moramo razumeti kot ustvarjalnost *par excellence*. Ideje in prakse svetega Pavla, ko je bil še Savel, kako preganjati kristjane, so bile navdihujoče za vse poznejše politične policije, pravi pobožni Alain Decaux; mislim na inkvizicijo, gestapo, NKVD in Udbo. Robespierrove prakse revolucionarnega terorja so komunisti in nacisti samo stopnjevali; ker pa zveze med terorjem in propadom francoske revolucije “niso videli”, so uničili tudi svojo revolucijo. Če lahko verjamem Vidi Tomšič, revolucionarki prvega

ešalona, je Edvard Kardelj vsakič, ko se je vrnil iz Sovjetske zveze, govoril, da bodo Titovi komunisti ravnali drugače kot stalinisti, vendar niso. Če bi ravnali drugače, bi se izneverili temu, v kar so verjeli. Tu sprejemam pomembno trditev Spenglerja o "sodobništvu" in menim, da so bili sveti Pavel, Robespierre in Kardelj "sodobniki"; vse je vodila ista Ideja, s katero so legitimirali nasilje zato, da bi jo uresničili in uporabljene metode so pokazale, kakšen bo cilj, "Raj na tem ali onem svetu". Stoletne katoliške prakse javnega sežiganja knjig in ljudi ter uničevanja grobov so nacisti in komunisti ponavljali z javnim sežiganjem knjig ter sofisticirali s prikritim množičnim uničevanjem ljudi v koncentracijskih taboriščih ter z uničevanjem grobov.

Evgenične ideje Platona, da bi metode pri vzreji izvrstnih lovskih psov uporabili tudi pri ljudeh ali da bi prizadete otroke izpostavili oziroma prepustili smrti, so nacisti z načrtno rasno politiko, prisilnimi sterilizacijami in ubijanjem duševnih bolnikov učinkovito uporabili. Ker je danes evgenika, zaradi "neboleče" genske manipulacije, znova postala moralno sprejemljiva, jo prakticirajo vsi režimi.

Zato so naše resnične vrednote (potrebe) najjasneje vidne v praksah ali proizvodih, ki so namenjeni ravnanju z drugimi, na primer uničevanju in podrejanju drugega. Ne pozabimo, tistega, kar je človek enkrat odkril ali iznašel, torej ustvaril, zato, ker je tisto potreboval, nikoli ne odvrže na smetišče zgodovine, temveč vedno znova uporabi. Ideje in prakse monoteistov (fundamentalističnih katolikov ali muslimanov) in monistov (komunistov in nacistov) tako ždijo v zasedi in čakajo na primeren trenutek, da se vrnejo – morda celo z novimi imeni in utemeljitvami –, ko bo priložnost. Spoznanje o neuničljivosti enkrat ustvarjenega imenujem *šesti "zakon" človeške episteme*.

O vidnem in nevidnem svetu, od dejstev do idej

Človek je to, kar duhovnega in materialnega ustvari, pa tudi, kar si želi ustvariti. V tem nevidnem svetu (upanj, hrepenenj, pričakovanj in hotenj), kjer bivajo resnične potrebe in vrednote, se zbira energija za prodor v zunanji svet. O razmerju med *vidnim in nevidnim človeškim svetom* bolj domnevam, da je nevidni svet vedno večji od vidnega, nekako tako, kot je neznan svet mnogo večji od znanega. Vendar je človekov nevidni svet zelo nevaren, če upoštevamo, kaj je ustvaril, da bi zadovoljil potrebe in rešil probleme. Posebno ko vidimo proizvode, ki jih ustvarimo s pomočjo naravoslovnih znanosti, lažje razumemo namen idej, ki so v njihovem temelju, na primer balističnih raket, strupenih plinov in jedrskih podmornic,

pa tudi človeških grmad, Auschwitza ali Titovega Golega otoka. Zato ni res, da je sodobno življenje tako izčrpljujoče za človeka, da se vse, kar se mu dogaja, dogaja samo na površini in nevidnih globin sploh ni več. Obratno je res, saj iz proizvodov, ki jih fizično vidimo in duhovno občutimo, lahko sklepamo, kako globoko žde ideje, ki jih razumemo šele, ko je prepozno.

Zato nam koristi Platonovo odkritje (ne iznajdba!), da se vse, kar je (dejanskost), kaže v luči idej; Platon namreč razkriva, da je mogoče pravo naravo idej ugotoviti tudi po obratni poti; torej lahko iz dejstev, ki so uresničene ideje, sklepamo, kakšen je resnični namen idej. Če parafraziram Lutra, bi rekel *Factum sui ipsius interpres* (Dejstvo (najbolje) pojasnjuje samo sebe). Iz človekovih proizvodov – materialnih in duhovnih – lahko ugotovimo, k čemu streme razne etike specialistov. Na začetku sem omenil specialna znanja filozofov, mitologov, teologov, umetnikov in znanstvenikov. Platonovo odkritje pomaga nam navadnim; namreč vsem, ki nimamo specialnih znanj, samo navadni razum (*sensus communis*) nam služi kot Ariadnina nit, ki nas vodi, da se ne zgubimo v zapletenih (raz)umih specialistov in njihovih zlonamernih metaforah.

Miselna pot od dejstev do idej je prepričljivejša prvič zato, ker tako lažje zavrnemo moralizme teologov “o šibkosti mesa in moči duha” ali ideologov “o odličnih idejah in slabih ljudeh”, in drugič zato, ker jasnost dejstev razkrije namerno nejasna pisanja. Skratka, iz dejstev lažje prepoznamo (zlo)namernost teologov/ideologov, ki v opisih utopij prikrivajo nasilne metode, ki vodijo v Prihodnost in ki so Prihodnost sama. Nejasno pisanje z dogmatičnimi frazami – o “skrivnosti vere”, “nezmotljivosti papeža”, o tem, “da samo višja stopnja zavedanja vodi k višjim ciljem” – je humus za (ne)moralni relativizem poklicnih teologov in ideologov, ki, glede na vsakokratno ravnotežje moči, povedo, “kaj so res mislili” sveti Pavel, Akvinski, Marx in Stalin. Kako metafizike in transcendence religij in ideologij delujejo v življenju, torej kakšne so resnične vrednote klerikalcev in komunistov, pove to, kar so ustvarili: grmade in gulagi, religiozne in politične policije.

Zato je intelektualna prehodnost misli od dejstva do ideje in spet nazaj predvsem metoda za razkrivanje prave narave etičnih sistemov (moral, vrednot, vrlin ...) in delovanj, ki iz njih izvirajo; inkvizicija, Gestapo, NKVD in Udba tako niso deformacije, ampak formacije – načrtovani proizvodi – mon(ote)ističnih etik. Kako ideje delujejo v praksi, spoznamo iz dejstev, na primer milijonov pohabljenih, nesrečnih in mrtvih. Res je, da za učenje po poti od dejstev do idej lahko rečemo, da je takrat že prepozno, saj je zlo že storjeno, vendar ne bomo mogli več tarnati, da

se človek ničesar ne nauči iz zgodovine. Obratno je res, človek vedno znova uporablja zle ideje prav zato, ker ve, kako učinkovite so, in ker ve, da jih je mogoče narediti še bolj učinkovite. Zato ni res, da ne razpoznavamo resnične nravi smrtonosnih idej, ki bi jih morali ustaviti, preden se uresničijo, temveč je res, da samo s temi idejami lahko zadovoljimo svoje potrebe in vrednote.

Miselna prehodnost poti od dejstev do idej je metoda, ki razkriva kavzalnost med kolaboracijo domobrancev in maščevalnostjo komunistov; kavzalnost med idejo revolucije in zločini v Barbarinem rovu; kavzalnost med nihilizmom vojne in maščevalnostjo zmagovalcev kot občim zakonom zahodne kulture. Tisti namreč, ki je na Zahodu poražen, mora računati, da bo v zahodni kulturi kaznovan mnogo hujše, kot zahteva “naravna” pravičnost – oko za oko, glava za glavo –; plačal bo z vsemi rokami in vsemi glavami, kazen pa se bo, po biblijsko, raztegnila najmanj na tri rodove potomcev poraženih. Rimska paradigma *Vae victis*, gorje premaganim – Tit Livij jo pripisuje Brennu, galskemu poveljniku, ki jo je leta 386 pr. n. št. izrekel premaganim Rimljanom –, je res svarilni zgled in delujoča vrednota Zahoda. Spopadi v zahodni kulturi so se v 20. stoletju spremenili v biblijsko zahtevo po iztrebitvi in samo porazu nasprotnika. Anglo-ameriški zavezniki so skupaj s Stalinom uničili nacistični režim, razdelili Nemčijo in se maščevali poražencem na primer z izstradanjem do smrti milijona nemških vojakov v dolini Rena po koncu vojne. Tito in komunisti so se po vojni strahovito maščevali poražencem in njihovim potomcem. Zločini so zločini in zaradi zločinov Angloameričanov nad ujetniki niso zločini Titovih in slovenskih komunistov nič manjši. Želim samo poudariti, da je maščevanje delujoča vrednota zahodne kulture in nanjo mora računati vsak poraženec, ki je sprožil vojno, revolucijo, kolaboriral ali prakticiral religiozni ali ateistični totalitarizem. Lustracija je v tem smislu samo blago maščevanje! Intelktualno in praktično prehodnost misli od dejstva do ideje in spet nazaj imenujem *sedmi “zakon” človeške episteme*.

Svoboda in odgovornost

Libertas omnibus rebus favorabilior est (Svoboda je človeku najbolj potrebna) pravi maksima, stara 2000 let. Ta svoboda – z republiko, demokracijo in liberalizmom – je tudi največji dosežek zahodne civilizacije in po njej se zahodna civilizacija razlikuje od vseh drugih. In ta svoboda je prav zaradi predvidljivih potreb in zato predvidljive ustvarjalnosti tudi ogrožena. Svoboda in ustvarjalnost sta povezani na poseben način. Ne moremo reči, da brez svobode ni ustvarjalnosti, saj vemo, da najprepričljivejše

umetnine nastajajo v največji nesvobodi, prav zaradi potrebe po svobodi. Lahko pa rečemo, da je, kadar človek živi v svobodi – kadar je svoboden kot posameznik v družbi blagostanja različnih –, manj verjetno, da bo imel potrebo ustvarjati proizvode, ki bodo škodili drugim. Zato lahko štejemo, da je velik dosežek zahodne civilizacije, da demokracije med seboj ne vodijo vojn in da menjujejo oblast brez ubijanja.

Razmislek o svobodi nas torej vnovič vodi k temelju, to je k potrebam in vrednotam. Ker ustvarjamo, kar potrebujemo in kar nam narekujejo resnične vrednote, je logično naslednje: bolj se bomo razlikovali po potrebah, različnejše bodo naše vrednote in bolj bo nepredvidljiva duhovna in materialna ustvarjalnost ter s tem prihodnost. Zato je nujno razumeti, da zahodna svoboda deluje samo, če delujejo njene temeljne vrednote: republika, demokracija in liberalnost; sem spada tudi spoznanje, da je ohranjanje in spodbujanje različnosti nujno za spodbujanje ustvarjalnosti, zavedanje, da nisem svoboden, če tudi drugi ni svoboden, skupno razumevanje, katere ideje nujno vodijo v velike zločine. Zato so nesmiselni pozivi bogaboječih, da se “nekaterih stvari absolutno ne sme delati”, če vemo, da delamo, kar moramo, zato, ker to potrebujemo.

Vsako novo odkritje in vsaka iznajdba v človeku okrepi iluzijo, da je prostor in vse v njem neskončno; tudi iznajdbi mikroskopa in teleskopa sta to iluzijo potencirali in potrdili pričakovanje, da se človeku moralno (vrednostno) ni treba spremeniti, temveč da lahko v nedogled mojstri strategije in tehnologije osvajanja, s katerimi “brutalizira” mikro- in makrosvet. Vendar imamo danes dovolj znanja za spoznanje, da je naša Zemlja omejen in končen prostor z enkratno količino energije in snovi.

Na začetku omenjam odkritja Heraklita, Kopernika in Darwina zato, ker danes bistrijo odgovore na večna človeška vprašanja. Vsaj jaz razumem, da je za Naravo življenje vrednota sama po sebi, kar pomeni, da ima tukajšnje življenje svoj smisel in cilj ter da ga je vredno živeti. Evolucija pa je predvsem metoda, s katero narava življenje ohranja v neštevilnih oblikah. Zato ima vse, kar življenje ustvarja in ohranja – sistem Zemlja z bližnjim vesoljem –, smisel in cilj po sebi ter si zasluži našo posebno etično in fizično skrb. Če kot navaden človek in amaterski aksiolog (iskalec vrednot) pravim, da sta človek in narava sama po sebi vrednoti, ustvarjam temelj etiki, ki ji niso potrebni metafizični in teološki argumenti v prid nujnosti obstoja narave in človeka; nimam pa nič proti tistim, ki z nadnaravnimi argumenti utrjujejo tako etiko.

Življenje je torej vrednota, ki smo jo dolžni ščititi vse do trenutka, ko neki organizem (človek!) začne uničevati življenje v takem obsegu, da se to ne more nadaljevati. Tudi narava uničuje življenja, vendar tako,

da ustvarja nove vrste. Danes vemo, da zna narava zelo dobro skrbeti zase, in domnevam, da bi konec človeka, ki ustvarja proti njej, sprejela z olajšanjem. Tisti, ki radi govore o koncu sveta – zaradi človeške sposobnosti, da naravo uničuje –, verjetno vedo, da ji človek res ni potreben. Narava ima samozaščitne mehanizme, ki jih človek s svojo ustvarjalnostjo uničuje ali nepovratno poškoduje; proti takim se narava brani tudi tako, da z evolucijo sproži samouničevalno ustvarjalnost.

Skratka, ustvarjalnost človeka moramo primerjati z ustvarjalnostjo narave. Naravoslovci, ki listajo prve strani velike knjige Narave – in to je ustvarjalnost *par excellence* –, razkrivajo, da je bistvo ustvarjalnosti narave ohranjanje življenja v nešteti oblikah. Tako kot mnogoterost življenjskih oblik zagotavlja vitalnost Zemlje kot celote, tudi mnogoterost ras in idej zagotavlja vitalnost človeštvu. Mnogoterost je torej sinonim za vitalnost, s katero živa bitja rešujejo probleme. Zato si moramo utrditi spoznanje, da naravi za to, da bi se ohranila, človek ni potreben, saj nam ni dala nobenega dokaza, da je človek več vreden kot katero koli drugo živo bitje ali del nežive narave. Mislim, da moramo v spoznanju, da lahko narava (Gaia) eliminira vrsto, ki ni sposobna reševati problemov, ki jih sama ustvarja, videti določen optimizem, značilen za življenje kot tako.